

Poetic and philosophical features of the epic Matnazar Abdulhakim “Landslide”

Guliyambar KURANBAYEVA¹, Bekposhsha RAKHIMOVA²

Urgench State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2023

Received in revised form

10 January 2023

Accepted 25 February 2023

Available online

15 March 2023

Keywords:

philosophical epic,
theme,
genre,
content,
style,
octave,
allegory,
proportion.

ABSTRACT

This article analyzes the epic of the poet, translator, publicist Matnazar Abdulhakim “Landslide” and the philosophical views of the poet on the past and present, specific thoughts and opinions.

2181-3663/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss2-pp97-102>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostoning poetik falsafiy xususiyatlar

ANNOTATSIYA

Kalit so‘zlar:

falsafiy doston,
mavzu,
janr,
mundarija,
uslub,
sakkizlik,
tashbeh,
tanosub.

Mazkur maqolada shoir, tarjimon, publitsist Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostoni va undagi shoirning o‘tmish va hozirgi davr haqidagi falsafiy qarashlari, muayyan o‘yxulosalari, mulohazalari tahlilga tortiladi.

¹ Master degree student, Department of Uzbek Literature, Faculty of Philology, Urgench State University. Urgench, Uzbekistan. E-mail: quranbayevaguliyambar@gmail.com

² PhD, Associate Professor, Department of Uzbek Literature, Faculty of Philology, Urgench State University. Urgench, Uzbekistan.

Поэтико-философские особенности эпоса Матназара Абдулхакима «Оползень»

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:
философский эпос,
тема,
жанр,
содержание,
стиль,
октава,
аллегория,
пропорция.

В данной статье анализируется эпос поэта, переводчика, публициста Матназара Абдулхакима «Оползень» и философские взгляды поэта на прошлое и настоящее, конкретные мысли и мнения.

KIRISH

Zamonaviy o'zbek adabiyotining go'zal an'alaridan ilhom olib, ularni yanada boyitib kelayotgan adiblarning bir qismini Xorazm adabiy muhiti namoyandalari ijodi tashkil qiladi. Zero, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bu diyorda tug'ilib kamolga yetgan Erkin Samandar, Omon Matjon, Komil Avaz, Gavhar Ibodullayeva kabi o'nlab shoir va yozuvchilar o'zbek adabiyotiga munosib hissa qo'shib kelayotganini xalqimiz yaxshi biladi va yuksak qadrlaydi" [1.247]. Xorazm adabiy muhitining yetakchi vakillaridan biri shoir, tarjimon, publitsist, adabiyotning zukko bilimdoni, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Matnazar Abdulhakimdir (1948–2010). Xorazm adabiy muhitining shakllanishi va rivoj topishida Matnazar Abdulhakim ijodining ahamiyati kattadir. Uning merosi: mavzu, janr, mundarija, uslub jihatdan rang-barang bo'lib, original she'riyat, badiiy tarjima, publitsistik asarlardan tashkil topgan. Shu bois, u tafakkur qamrovi keng, ko'p qirrali ijodkor sifatida tanildi.

Shoirning epik she'riyatida salmoqli o'rinni "Ko'chki" dostoni egallaydi. Uni shoirning chinakam ijodiy yutug'i, falsafiy dostonning hozirgi she'riyatimizdagi eng yaxshi namunalaridan biri deyish mumkin. Avvalo, bu asar o'ziga xos shakliy uslubi nisbatan mustaqil, ammo mazmunan mushtarak to'rtliklar majmuasidan iboratligi bilan voqeaband dostonlardan farq qilsa, ikkinchidan, unda shoirning o'tmish va hozirgi davr haqidagi falsafiy qarashlari, muayyan o'y-xulosalari mujassamlashgan. Shu bois, dostonni muallifning turmush tajribalari asosidagi saboqlaridan tug'ilgan fikrlarning umumlashmasi deyish mumkin.

Tadqiqotning maqsadi:

- "Ko'chki" – falsafiy-ijtimoiy doston namunasi ekanligini tadqiq qilish;
- "Ko'chki" dostonida inson mohiyati va hayot qadri falsafasining badiiy jihatlarini yoritish;
- dostonida ta'limiy-axloqiy va ijtimoiy muammolarning yoritilishini o'rganish.

TAHLIL

Matnazar Abdulhakim she'riyati, mavzu ko'lami va mohiyati xususida shoir Bahrom Ro'zimuhammad shunday yozadi: "Shoirning mavzu ko'lami keng va xilma-xil. U bundan ming yillar avvalgi bitiklardan ruhlanib, "Ko'chki" ("Yatimat ad-dahr" ohanglarida) turkumini yaratdi, oddiygina ma'lumotdan falsafiy mazmundagi she'rlar bitdi ("Agava daraxti"). Xullas "she'riy xarita"si miqyosini kengaytirdi. Ammo she'r qurilishlari bir xil: ilk misradagi ohang to'lqinlanib, izchillik kasb etadi, to'rtliklar

uyg'unlashib, yagona zalvorli ohangda jaranglaydi. Matnazar Abdulhakim she'riyatida ana shu xususiyat bo'rtib ko'zga tashlanadi. U barmoq vaznidagi she'rlarida ham, aruzdagi g'azallarida ham individual tasvir usullarini namoyish qiladi. Shu bois, she'r ruhi eskirmaydi. Ayniqsa, uning qofiyalash san'ati o'zgacha. Kutilmagan qofiyalar asarning quyma shaklda yaratilishiga ko'maklashadi" [2. 3].

Ma'lumki, inson obrazi va uning mohiyatini, ichki va tashqi dunyosini yoritish, ruhiyatini bilishga intilish adabiyotning bosh maqsadidir. Ayniqsa, mustaqillik yillarida inson mohiyatini yoritishga, uning ichki dunyosini o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchaydi. Inson ongi yorishgan lahzalardan buyon olam va odam haqidagi haqiqatlarni izlaydi. Aslida inson umrining mazmuni ham shunda. Inson azal-azaldan o'z qalbi, ruhiy olami, imkoniyatini anglashga tirishadi. Hissiy, aqliy bilish, jonli mushohada qobiliyati narsa va hodisalar, voqelikning mohiyati, sabab va oqibatlarini chuqur idrok etishda asosiy mayoqdir. Shuning uchun ham inson o'z falsafasi bilan tirikdir. U dunyoni o'z-o'zicha teran anglash va kashf etish bilan buyukdir. Bunda u yaqinlariga suyanishi esa o'zidagi fikr-kechinmalarning bo'yoqdorligini oshiradi. Shoirning "Ko'chki" dostonini inson mohiyati va hayot qadri falsafasining badiiy in'ikosi deyish mumkin. Unda 81 ta sakkizlik mavjud bo'lib, barcha mavzular ushbu umuminsoniy g'oyaning turli qirralarini badiiy-intellektual mezonlar talqinlari asosida yoritishga qaratilgan. Quyidagi sakkizlikda o'qiymiz:

Menga birov yaxshilik qildi.
Bilmay qoldim – kim ul, xudoyim.
Qaysi Xotam, qaysi javonmard.
Qanday g'aniy. Qanday fidoyi.
Ikki kunki, xudoyim, mana
Yuragim g'ash, ruhim bulutdir,
Mendan kimki yaxshilik ko'rsa
Endi menga barin unuttir[3.84].

Misralar ketma-ketligiga asoslangan ushbu sakkizlikda o'zgalarga beminnat ezgulik qilgan shaxs kamtarligi, samimiyligi ulug'lanadi. Bu g'oya ifodasi ikkala to'rtlikning yagona shaklini taqozo qilgan. Chunki dastlabki ikki misra juftligida ko'zlangan fikr tugal bo'lmay, uning davomiga zarurat tug'dirgan. Shu bois, asosiy poetik ma'no sakkizlik yaxlitligida o'z ifodasini topgan. Banddagi badiiylik unsurlari fikr va ifoda ta'sirini yuzaga keltirgan. Jumladan, yaxshilik tushunchasining ilohiy ne'mat ekanligi "xudoyim" so'zining takrori orqali izohlansa, "Xotam" ismida talmeh san'ati, "qanday" so'zi takrorida urg'ulangan ta'kid, "bulutdir" so'zida istioraviy ko'chim, "g'aniy" va "fidoyi" kalomlarida yaqin ma'nodoshlik namoyondir. Fikr mohiyati mujassamlashgan yakuniy ikki misrada esa hadisi shariflardagi "birovga yaxshiligingni unut, birovning yaxshiligini unutma" hikmatining ta'siri ravshanlashgan.

Sakkizlik bandlardagi qarashlar markazida "Inson – tilsimdir" aqidasi munosabat turadi. Shoir insonni qandaydir mavhum tushuncha emas, balki real borliqning ilohiy mavjudoti, murakkab tiynatli yaratig', yaxshi-yomon amallar sohibi sifatida tasavvur etadi va uning olijanobligini ohorli fikr va badiiyat mezonlari rakursida qadrlash, targ'ib qilishga erishadi. Bunga quyidagi sakkizlik misol:

Sendan umid, sendandir orzu,
Sendan murod, sendandir ilinj.
Bir qo'lingda do'stlaringga gul,
Bir qo'lingda – dushmanga qilich.
Qo'shig'imiz, navolarimiz,

Agar bilsang shular haqdadir.

Qiliching ko'p sabrli. Guling

Qo'limizga shoshilmoqdadir.

Misralar bosh poetik-falsafiy ma'nodagi tadrijiylik asosiga qurilgan. Ulardagi fikr oqimi ikkala to'rtlik sintezida takomillashib boradi. Inson xarakteridagi zid qirralar qiyoslash usuli orqali oydinlashadi. Bu qirralarda ijobiylik "gul", salbiylik "qilich" ramzlarida aks etadi. Shuningdek, shoir she'riy san'atlar, badiiy tasvir va poetikaning quyidagi vositalaridan ham o'rinli foydalana olgan. Jumladan: "takrorlar: "sen" o'zagidan yasalgan qo'shimchali so'zlarning to'rt o'rinda, "bir qo'lingda" iborasining ikki o'rinda takrorlanishi fikr asosiy ob'yekt (inson)ga qaratilgani sababli g'aliz tuyulmaydi; 2) tanosub: o'zaro yaqin ma'noli "umid", "orzu", "murod", "ilinj" so'zlarining ketma-ket kelishi; 3) tazod: "do'stlaringga", "dushmanga", "qiliching", "guling"; 4) jonlantirish: qilichning sabrli bo'lishi, gulning qo'lga shoshilmog'i" [5. 9] Tuzilishi jihatdan sakkizlik to'qqiz bo'g'inli turkumga mansub bo'lib, har bir misra ikki turoqdan (sxemasi 4,5) tashkil topgan. Juft misralar radifsiz qofiyalarga ega. Shoir mahorati ayrim sakkizliklarda poetik sintaksis va badiiy tasvir imkoniyatlarini qorishiq qo'llashda ham ko'rinardi. Bu hol bir sakkizlikning quyidagi besh misrasida mujassamlashgan:

To'g'ri, boldir bulbullar sasi,

To'g'ri, qanddir qovunlar ta'mi.

To'g'ri, nabot noklarning toti,

To'g'ri, sharbat shudringlar nami

To'g'ri, jon ham shirin... tug'ilgach.

Bu o'rinda misralar boshida "to'g'ri" so'zining takrori tizimli bo'lib, poetik sintaksisning anafora shaklidir. U she'rxon diqqatini yetakchi fikrga qaratishga va intonatsiya jo'shqinligini oshirishga xizmat qiladi, o'zidan keyingi to'rt misradagi o'xshatish san'atiga asoslangan ifodalar bilan mantiqan bog'lanadi, ma'no va ohang izchilligini ta'minlaydi.

Rahmat do'stim! Ishratdan mastman,

Bo'lar bo'lsam shunchalar bo'ldim.

Yam-yashil bir shonadir shodlik,

Men ichinda g'unchalar bo'ldim.

Surur bilan o'tgan lahzalar.

Aylاندilar quyoshlarimga.

O'zga damlar, o'zga nafaslar

Aylاندilar ko'zyoshlarimga.

Matnazar Abdulhakimning butun ijodi markazida kurashuvchan va jasoratli, bukilmaz va irodali, erkparvar va millatparvar yangi shaxs – "Isyonkor inson" obrazi turadi. Unda tabiiy, insoniy va ijtimoiy borliqqa falsafiy munosabat kuchli. Shoir mahorati shundaki, she'rda ustuvorlik didaktik yo'nalish shunchaki pand-nasihat ifodasi bo'lmay, chuqur ma'naviy-axloqiy saboqlarning o'quvchi aqlu tuyg'usiga baravar ta'sir eta olishiga erishilgan. Shoir ta'biricha, borliqdagi barcha go'zalliklar ilm-ma'rifat bilan bog'liq. Bu misralar orqali shoir umrning o'tkinchiligiga, hamma narsa omonat ekanligiga amin bo'ladi. Shodlikni yam-yashil shonaga o'xshatib, o'zini esa ichidagi g'unchaga qiyoslaydi. "Har damning o'z sururi bor", – deganlaridek, muallif ham o'tgan damlarni xotirlab ko'zlariga yosh oladi.

Gunohimmi mening intilsam,

Cho'qqilarga, nurga, ziyoga.

Lochin bo'lib tug'ildim, axir,

Shunqor bo'lib keldim dunyoga.

Shoir satrlariga chuqurroq nazar solsak, ularda bezovta qalb iztirobi, isyon va o'tli nafasi to'lib turganini quyidagi satrlaridan ham ko'rishimiz mumkin: shoir she'riyatida ruhiyat motivi hayot falsafasining bir qismi sifatida talqin etiladi. Ruh va vujudan bunyod etilgan odamzod bularning qay biri uchun yashamog'i kerak? – Barcha mavzulardagi she'rlarda inson ma'naviy olami va ijtimoiy-estetik muammolar tasvirida fikr va kechinmalar silsilasining rangin badiiy bo'yoqdorligidagi betakrorlikdir. Aslida shoir uchun hamma mavzu an'anaviy, unga yondashuv esa yangicha va o'ziga xos. Bu xoslik odam va olamni she'riyat ko'zi bilan ko'rish, hayotning boshqalarga pinhon nuqtalarini topish va salmoqdor poetik ma'no bilan jilolantirishda namoyon bo'ladi:

Mendan o'zib borayotgan zot,
Qanotlaring kergil yana keng.
Shaxdamlik kasb etsin qadaming,
Bo'lgil tulpor, lochin bilan teng.

Inson dunyoga kelibdiki, hamisha go'zallikka intilib yashaydi. Go'zallik olamni qutqaradi. Go'zallik odamni yanada yashashga, hayotni teran anglashga undaydi. Shoir ham go'zallikka oshno. U o'zining satrlarini cheksiz rangin bo'yoqlar orqali jilolantiradi, o'z ma'shuqasini shu qadar chiroyli ifodalab, ko'nglini ohuga mengzaydi:

Kipriklaring maysadek momiq,
Ko'zlaring ham chashmadir – zilol.
Sochlaringning rayhoni xushbo'y,
Ikki qoshing esa juft hilol.
Bardosh berolmayman bu baxtga,
O, go'zallik! O, ko'rk, O husn!
Ijozat ber, qo'yib yuboray,
Bu o'tloqqa ko'nglim ohusin.

Matnazar Abdulhakimning bu satrlari orqali Navoiyga izdoshligini kuzatishimiz mumkin. Ya'ni Navoiy ham o'zining "Deyin" radifli g'azalida ma'shuqaning go'zalligini kichik detallar orqali uyg'unlashtirgan. Shoirdagi kiprikni maysaga, ko'zlarni chashmaga, sochlarni rayhonga, qoshlarni hilolga o'xshatish adabiyotimizga yangilik bo'lib keldi. Ushbu misrada inson baxtga erishishi ham mushkul ekanligi, hayot mashaqqatlariga bardosh berib, unga yetishish lozimligi zohiriy ma'noda ifodalanadi. Matnazar Abdulhakim she'riyatida falsafiy-intellektual mazmun, majoziy obrazlilik **vogea-hodisa** va **kechinma** talqinidagi betakrorlikda ko'rinadi:

Ketding. Qoldim. Ketdi izingdan
Meni tashlab ikkita ko'zim.
Bo'g'zim ketdi, yuragim ketdi,
Yo'l bo'yida turipman o'zim.

Bu misralarda shoirning o'ziga xos tafakkur tarzi, teran poetik nigohi, original mulohazaga intilishi kuzatiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Muallif borliq haqida fikr yuritar ekan, unda inson va hayot muammosi talqini asosiy o'rin tutadi. Shoir inson mohiyatiga ta'rif berib o'tar ekan, undagi odamzodning ilohiy rutbaga noloyiq ishlar bilan mashg'ul bo'lib, hayvonga aylanish darajasigacha yetib borayotganidan afsuslanadi. Matnazar Abdulhakim taraqqiyot, ikki dunyo saodatiga erishish markaziga inson irodasi, e'tiqod va fikrlarni qo'yadi.

Matnazar Abdulhakim dostonning asosiy qismida insonning goh buyukligidan, goh tubanligidan soʻz ochadi. Hayotning gʻalati-gʻalati savdolari borligini koʻrib, oʻyga toladi. Shu savdolarida ham, inson feʻlining “oʻru qiri”da ham hikmat mujassamlashgani uning qalbiga ilhom, qalamiga kuch beradi. Insonni turli xil koʻyga soluvchi judolik tuygʻusi esa inson qaddini egib qoʻyadi. Shoir bu boradagi fikrlarini ham chiroyli dalillash orqali fojiani ham kitobxon koʻngliga iliq olib kira oladi. Xullas. “Koʻchki” – falsafiy doston namunalaridan biri boʻlib, donishmand shoir Matnazar Abdulhakim ijodining eng sara durdonasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Sh.M. Mirziyoyev. Buyuk kelejagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent. “Oʻzbekiston”. 2017. – B. 247.
2. Bahrom Roʻzimuhammad. Zalvorli ohanglar sehri. // Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati. 2007-yil 25-may.
3. Matnazar Abdulhakim. Javzo tashrifi. Saylanma.Toshkent. “Sharq”. 2008. – B. 84.
4. Ҳамдам Абдуллаев. Мангуликка мухтасар назар. Урганч. “Хоразм” нашриёти. 2018. 57-б.
5. Ҳулкар Ғайипова. Теран тафаккур ва тиниқ туйғулар куйчиси. – Урганч. 2021. – 120 б.